

opzicht is Greaves' overzicht, hoewel typisch Angelsaksisch, zeker innovatief te noemen. Eindelijk eens geen descriptieve tekst over het zoveelste Romeinse badhuis maar aandacht voor economische, landschappelijke en sociaal-culturele achtergronden. In interpretatief opzicht voegt het jammer genoeg veel minder toe. Sterker dan voorgaande studies stelt de schrijver het belang van de landbouw in het omliggende gebied voor de rijkdom van de stad op de voorgrond en benadrukt hij de positie van de stad als 'a bridging point for cultural interaction between the Aegean, Anatolia, the Near East and the Black Sea'. Wat betreft nieuwe inzichten blijft het daar bij. In zijn presentatie van de lopende discussies is Greaves meer beschrijvend dan interpreterend en maakt hij vooral duidelijk dat er door recente opgravingen op een aantal gebieden nieuwe inzichten te verwachten zijn.

Het boek is dus een toegankelijk, betrouwbaar, up-to-date overzicht dat is geschreven vanuit een specifiek Angelsaksische invalshoek en is in dat opzicht een verrijking van de Milete-bibliografie. In interpretatief opzicht is het werk interessant door de keuze van aandachtspunten maar het blijft erg algemeen en voegt weinig toe. De bouwstenen voor een werkelijk diepgaand debat en aanwijzingen over de richting die zo'n debat zou moeten krijgen, liggen nog steeds begraven (of voor het oprapen) in de honderden Duitstalige publicaties. Een nuttig hulpmiddel dus, dit *Miletos. A history*, zeker voor studenten, en ... in het Engels.

M.J. Versluys

MAGIE IN DE OUDHEID

Naomi Janowitz, *Magic in the Roman World. Pagans, Jews and Christians* (Routledge; London 2001) xiii + 145 p., £ 45,- ISBN 0-415-20206-X.

Antieke magie is momenteel een populair onderwerp. Vorig jaar nog bracht Routledge een uitgebreide monografie over het onderwerp uit (M.W. Dickie, *Magic and Magicians in the Greco-Roman World*) en eerder al maakten Fritz Graf en Henk Versnel belangrijke contributies op dit terrein. Ook verscheen in 1999 de conferentiebundel van een internationaal congres in het Noors instituut te Athene onder de titel *The World of Ancient Magic*. Janowitz' boek, met andere woorden, vult niet echt een gat in de markt. Maar dat maakt haar korte introducerende werk, dat zich alleen met magie in de eerste drie eeuwen na Christus bezig houdt, geen overbodige luxe. 'Magie' is een interessant onderzoeksgebied en er valt wat voor te zeggen om juist de periode waarin christendom, jodendom en heidense religies naast elkaar opereerden, centraal te stellen. Religieuze competitie leidt immers vaak tot negatieve typering van de rivaliserende godsdienst en de termen *mageia* en *magia* werden in dergelijke karikaturen vaak naar voren gebracht (p. 26).

De nadruk van het boek ligt vooral op de ongrijpbaarheid van het concept 'magie'. Janowitz stelt terecht dat zelfs in Romeinse jurisdictie een heldere definitie van magie ontbreekt (p. 11-12) en komt in haar conclusie terug op het probleem van 'magie' als een aparte (religieuze) categorie. Dit vraagstuk wordt in de tussenliggende pagina's onderzocht. In elk hoofdstuk staan de conceptuele problemen van magie centraal. Het eerste geeft een kort overzicht van het gebruik van de terminologie in Grieks-

Romeinse, christelijke en joodse bronnen, waarbij de beperkte ruimte onvermijdelijk tot selectieve citatie leidt. Hoofdstuk 2 zet 'demonologie' en exorcisme centraal en stelt dat deze concepten niet in de oudheid, maar pas door moderne literatuur als magie omschreven worden.

Het derde hoofdstuk begint met Hebreeuwse instructies (uit de Sefer ha-Razim) om een vrouw verliefd te laten worden op een man. Opnieuw geeft Janowitz aan dat de categorie magie arbitrair wordt toegepast. Zij stelt terecht dat Hebreeuwse termen voor magie *helemaal* niet in de Sefer ha-Razim voorkomen en Griekse termen slechts monjesmaat, maar dat het werk desalniettemin vaak als typische laatantieke Joodse magie wordt gekarakteriseerd (p. 48). Hetzelfde geldt voor een aantal Griekse handboeken. Hoofdstuk 4 past dezelfde methodologie toe op alchemie – een concept dat volgens Janowitz aan wetenschap vooraf gaat en niet noodzakelijkerwijs als magie bestempeld moet worden. Ook waarzeggerij en voorspellingen waren, volgens Janowitz in het vijfde hoofdstuk, niet altijd helder in één categorie te plaatsen, zoals ook de scheidslijn tussen magie en religie vaak moeilijk te definiëren valt.

Het laatste hoofdstuk stelt niet, als de eerdere hoofdstukken, een specifieke rituele activiteit centraal, maar bekijkt het belang van *gender* en de vijandelijke houding van veel bronnen (inclusief rabbijnse literatuur) tegenover de sociale rol van vrouwen. Dit kan goed kloppen, maar het hoofdstuk past methodologisch niet goed in de rest van het boek. Wel is het verhelderend om te zien dat bepaalde (religieuze) activiteiten als magie benoemd *konden* worden, maar lang niet altijd zo omschreven werden. Magie was soms meer een verwijt dan een aparte categorie.

De these is helder en redelijk overtuigend. Als het magische aspect van geen van de standaard magische rituele activiteiten duidelijk is, maakt dat de categorie 'magie' problematisch. Maar Janowitz negeert rituele activiteiten die buiten de door haar gehanteerde religieuze kaders vallen. Ook is het jammer dat het boek wellicht duidelijk maakt wat magie niet is, maar nergens een positieve suggestie geeft. Misschien mag van een boek van slechts 100 pagina's niet veel meer verwacht worden. Voor de meeste lezers met interesse in Romeinse magie zal vooral de nadruk op de minder vaak in deze context bekeken Joods-rabbijnse bronnen interessant zijn. Dit maakt de afwezigheid van verwijzingen naar onder andere David Aune en Henk Versnel gedeeltelijk goed. Maar voor een systematische analyse van wat magie in de Romeinse oudheid *wel* was, kunnen lezers zich beter tot andere boeken wenden.

Olivier Hekster

CINNA TUSSEN MARIUS EN SULLA

Michael Lovano, *The Age of Cinna: Crucible of Late Republican Rome* (Franz Steiner Verlag; Stuttgart 2002) 188 p., € 39,- ISBN 3-515-07948-3.

In deze chronologisch opgebouwde biografie van L. Cornelius Cinna wil Lovano bepaalde specifieke aspecten van de jaren tachtig v.Chr. belichten en deze cruciale episode in de geschiedenis van de Romeinse republiek een vollediger behandeling geven in het licht van nieuwe historische benaderingen en nieuw bewijsmateriaal. In dit kader wenst de auteur ook de historische rol van Cinna zelf te herwaarderden, die